

ПРОФ. М. І. ПАЛІЄНКО

342

П-14-п.с.

Проверено 1968 г.

1957 г.

ПРОБЛЕМА СУВЕРЕНІТЕТУ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

76367
120244

W1213 ✓

в.о. 30к

ФУНДАМЕНТАЛЬНА
БІБЛІОТЕКА

Перевірено
2002
ВРК

ЮРИДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО НКЮ УСРР
ХАРКІВ — 1929

«Бібліографічний опис цього видання вміщено в
«Літопису Українського Друку», «Картковому
репертуарі» та інших покажчиках *Української*
Книжкової Палати».

Держтрест «Харпозіграф»
Перша друкарня «Комуніст»
Пушкінська вул., 31
Укрголовліт 1998-г
Зам. № 4727. Тир. 1000, 2 $\frac{1}{2}$ арк.

1. ПОНЯТТЯ СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ЙОГО ВИЗНАЧЕННЯ.

З часу свого утворення поняття суверенітету зайняло центральне місце в розумінні держави та її влади. Суверенітет став одним із основних понять державного та міжнародного права, що на ньому ґрунтувалося розуміння правового обсягу та правових відносин державної влади. Суверенітет відіграв значну роль у політичному житті, як бойове гасло тих соціально-політичних сил, що, починаючи з кінця середньовіччя, боролися за своє панування. Звідси різні вчення про носія суверенітету, про суть і межі суверенітету та його правовий характер.

Від часу усталення цього поняття в розумінні безумовної зверхності та незалежності державної влади суверенітет вважали за відмінну властивість або ознаку держави. Лише з другої половини 19 в. в Німеччині, а за нею і в інших країнах, розвинулося й поширюється вчення про несuverенну державу, що мала до того лише поодиноких прихильників, як, наприклад, юриста 18 в. Неттельблятта. Але несuverенну державу все таки визнавали за деякий ухил від нормального типу держави, як організації суверенного панування, і багато вчених також і нині тримається того погляду, що суверенітет—необхідна ознака держави. Розвиток капіталізму та імперіялізму надзвичайно посилив вияви та обсяг державної влади. Цей розвиток, хоч і примусив держави до великої міри розвинути та поширити свої взаємини та викликав їх економічну співзалежність, але він разом з тим також надзвичайно посилив суперечності між капіталістичними державами, протиставивши їх одна одній, як владні класові організації, що ведуть внутрішню класову боротьбу, а також і зовні — боротьбу за своє панування або за свою самостійність.

Якщо і всі згодні з тим, що суверенітет — це певний стан зверхності або верховенства державної влади, що в Європі його досягли національні держави, утворені з розвитком капіталізму на руїнах феодального політичного світу, то, здавалось би, за таких умов немає жодних підстав гадати,

що у теперішній час характер державної влади так деградував або змінився, що неначе б то саме поняття суверенітету не має жодного ґрунту в пануванні держав сучасної доби. Проте, у західньо-європейській літературі державного та міжнародного права за останні часи значно поширилося вчення про повне зникнення суверенітету держав сучасної доби. У такому своєму твердженні зазначена течія в науці державного та особливо міжнародного права ґрунтується на певному і дуже однобічному розумінні суверенітету. Отже, розглядаючи оту сучасну полеміку проти суверенітету, треба насамперед визначити саме поняття суверенітету, згадавши коротенько утворення та історичний розвиток його.

У цьому дослідженні нас цікавить питання, чи дійсно суверенітет держави став для сучасної доби анахронізмом і фікцією, що її треба усунути з наукового користування, чи дійсно розвиток державного життя призвів до такої істотної зміни характеру панування сучасних держав, їхньої зверхності та стану відносно інших держав, що всі вони стали підлеглими, а не суверенними організаціями. Звичайно, що суверенітет, як стан зверхності та незалежності влади, бо у тому, власне, й полягає значіння цього поняття, як певне соціально-політичне явище існував з того часу, як виникла сама держава. Поняття суверенітету до певної міри містилося в визначенні Аристотелем держави — якнайбільшого панування («Кюріотате архе») і у визначенні в античній Римській Республіці влади державного народу Риму висловом «імперіум та величність Римського народу, але саме поняття суверенітету сформувалося чітко тоді, коли виникла боротьба державної влади та самої державності з ворожими їй силами. Зосередження верховних повноважень у центральній владі національної держави, підкорення їй різних феодальних панувань й самостійних корпорацій в країні, одсіч домаганням з боку імперської влади та Римських пап на верховне керівництво всіма, принаймні, християнськими країнами і, нарешті, встановлення в державі певного сталого й загального правопорядку, що його вимагав розвиток торгівлі й всієї економіки в країні, утворили ту зверхність і незалежність державної влади — суверенітет державної влади, що його надалі стали визнавати за необхідну та одмінну ознаку держави, як певної самостійної територіяльної організації панування. Отже й поняття суверенітету складається й усталюється в тій великій соціальної та політичної боротьбі, що точилася на провесні західньо-європейського капіталізму в процесі утворення міцної, незалежної національної держави на руїнах феодального режиму.

Безумовно, зверхність держави, що панує в своїй території, не визнаючи ані рівного собі, ані вищого над собою панування, це й був той стан влади, що його насамперед

досягли Франція, Англія та незалежні італійські торговельні республіки, позбавившись залежності від імперії та папства, й що легісти того часу визначили терміном «суверенітет» або «суверенітет повний чи досконалий». Носіями цього суверенітету, що прийшов на зміну сеньйорального суверенітету або суверенітету середньовічних феодалних володарів, були французькі королі й влада італійських самостійних торговельних республік (Піза, Флоренція та інш.).

Коли ще в половині XIII століття, за визначенням юриста того часу Бомануара, кожний барон був сувереном у своїй баронії, а не тільки король, то далі з XV віку виключно державна влада в особі її носія короля або народу визнається суверенною.

Цей суверенітет означає найвищу в державі владу, якій усі підкоряються, але сама вона не має в державі ні рівної собі, ані вищої за себе. В 1576 році французький публіцист та юрист Боден дає формулу цього суверенітету в своєму відомому творі «Шість книжок про державу», але до поняття суверенітету він додає, як побачимо, ще значний додаток, а саме — елемент абсолютності, незв'язаності законами. Водночас Боден нерозривно зв'язує поняття суверенітету з поняттям держави і в 17 в. другий відомий французький юрист Лубоно прямо визначає суверенітет, як ту форму, що окреслює буття держави, що суверенітет і держава є тотожні, і суверенітет означає ту ступінь та час панування, коли держава встановлюється та усталюється. Так утворювалося основне розуміння суверенітету державної влади, як її зверхності та незалежності, й до цього Боден додає ще абсолютність влади. Ще в XII ст. юристи Болонської школи, надхнені ідеологією абсолютної влади імператорів стародавньої Римської імперії, пристосовують цю ідеологію до влади германських імператорів, як ніби наступників Римських імператорів. Таку ж ідею підтримують і імператори династії Гогенштауфенів. З другого боку, і римські папи також у своїй боротьбі за світову гегемонію над усією християнською людністю та над світською владою імператорів та королів, розвивають ідею абсолютної на землі влади римського папства і ця ідея знаходить собі належну розробку в працях таких філософів та публіцистів середньовіччя — Хоми Аквіната, Августина Тріумфа та ін. Папи доказують, що вони мають усю повноту й необмеженість влади на землі, як уповноважені й безпосередні заступники бога на землі. У боротьбі з рештками станових вільностей та привілеїв французькі королі та їхні легісти використовують цю ідею абсолютної влади для визначення влади короля. Висовують твердження, що французький король це імператор у своїх володіннях, а тому має таку саму владу, що її імператори та їхні прихильники

вимагають для імператорів, тобто найвищу, незалежну та абсолютну.

Елемент абсолютизму в розумінні суверенітету з'явився додатковим, але не істотним елементом цього поняття.

Ставши суверенною, себто найвищою та незалежною владою в межах держави, влада ця, — її носії, домагалися ще і повної необмеженості її правом та законами.

Але таке розуміння суверенітету, як абсолютної влади, могло лише відповідати пануванню абсолютних королів у своїй державі й не відповідало ані їхнім міжнародно-правовим обов'язкам, ані суверенітетові конституційної держави.

Розвиток деспотичного принципату в італійських республіках і абсолютної монархії у Франції викликав і відповідну концепцію суверенітету, як влади абсолютної, жодними законами не обмеженої. Макіявеллі в Італії і Ж. Боден у Франції є перші видатніші ідеологи такого розуміння суверенітету, а за ними низка публіцистів, філософів та вчених аж до наших днів додержуються такої концепції суверенітету, незалежно від того прихильно чи негативно ставляться вони до самого поняття суверенітету. І коли ще й в другій половині 16 в. основоположник доктрини абсолютного суверенітету, Жан Боден, все ж припускав обмеження суверенної влади не тільки правилами релігії та законами природи й загальним міжнародним правом, але також й основними законами країни, що на них заснована сама державна влада (як то закони про наступництво престолу, про незайманість державного майна), то в слідуєчому 17 в. Гоббес, а в 18 ст. Руссо розвинули доктрину абсолютного суверенітету, вільного від усяких правових обмежень. З другого боку, більшість публіцистів і зокрема вже сучасники Ж. Бодена — відомі французькі юристи Куяцій і Донелл, а в Німеччині Ульрих Цазій, Прукман, Іван Альтузій та інші публіцисти й юристи рішуче заперечували розуміння суверенітету, як абсолютної влади з правом необмеженості¹⁾. Також заперечували це монархомахи 16 і 17 в., далі Губер, Лейбніц, Гроцій Пуфендорф, Вольф, Томазій та інші. філософи та публіцисти 17—18 в. і особливо енергійно заперечувала концепцію абсолютного суверенітету конституційна доктрина, зокрема конституціоналісти 19 в., починаючи з Бенжамена Констана, і далі вчення про правну державу. При тому посилалися так на об'єктивно правні, як і на суб'єктивно правні обмеження вищих органів влади в конституційній державі, а також і на обмеження держави міжнародним правом та договорами.

Звичайно, абсолютного суверенітету не було ні в становій монархії, де верхня влада держави, що зосереджувалася в особі монарха, була обмежена певними правами станів та ста-

¹⁾ Див. також Gierke. Johannes Althusius. 1880, стор. 153 і далі.

нових зборів, і нема такого суверенітету й в конституційній державі буржуазних країн, оскільки державна влада збудована в ній за принципом розподілу функцій між різними органами влади, і жодний з вищих органів влади не має всієї повноти влади й формально кожний із них є підпорядкований конституції та законам. Ми бачимо в цих державах певну правну зобов'язаність верховних органів державної влади об'єктивним правопорядком та суб'єктивними правами не тільки інших органів влади, але й громадян. Проте, не зважаючи на таку правну обмеженість влади, станіві монархії і конституційній державі все ж є суверенні в своєму пануванні, коли не підпорядковані якій небудь іншій державі. Коли ж додержуватися того погляду, що право взагалі не зобов'язує або не обмежує держави, що верховна влада держави стоїть понад правом та законами й останні є лише її знаряддям або технічною нормою, то й в такому разі відпадають кінче всі ті заперечення проти існування суверенітету, що намагаються довести, ніби державне та міжнародне право, що встановлюють певні зобов'язання державної влади, знищують суверенітет.

Навпаки, згідно з такою теорією правної необмежености держави, існування абсолютного суверенітету треба визнати не тільки за факт минулого, але й за факт сучасного політичного життя.

Неточно визначає розуміння суверенітету в історії міжнародного права відомий знавець міжнародного права Політіс, кажучи, що поняття суверенітету, яке на протязі трьох років панувало в науковому конструюванні міжнародного права, зазначало ніби «абсолютну й безконтрольну владу держави ставитися до своїх зовнішніх зносин так, як до своїх внутрішніх справ, за своїм розсудом, без жодних інших обмежень, крім добровільно визнаних державою»¹⁾. Адже ж ці обмеження й були правні обмеження, що зв'язували державу відносно інших.

Вже сам засновник науки міжнародного права заперечував розуміння суверенітету, як необмеженої влади. Визначаючи суверенітет, як найвищу владу, що юридично не підлягає жодній людській владі, юридично цілком незалежну від іншої влади, Гуго Гроцій визнавав одначе підпорядкованість суверенної влади не тільки, так званому, натуральному праву, але й праву позитивному, праву міжнародному²⁾.

Вся історія суверенітету показує постійну боротьбу двох концепцій суверенітету, як надправної абсолютної влади й як влади правної, тобто суверенної в формах й межах права.

¹⁾ N. Politis. Les nouvelles tendances du droit international 1927, ст. 18.

²⁾ Див. про це в моїй роботі «Суверенітет. Историческое развитие идеи суверенитета и ее правовое значение» 1903 г., стор. 101 і далі.

Розвиток міжнародно-правних зносин й разом з тим встановлення різних форм міжнародно-правних залежностей держав і утворення з кінця XVIII віку федераційних об'єднань держав, висунули питання про вплив на суверенітет держав різних форм міжнародної залежності й про суверенітет членів федерацій.

З огляду на те, що від часів Бодена в правній та політичній доктрині панував погляд, що суверенітет є істотною приналежністю, необхідною ознакою держави, бажання визнати такі залежні політичні організації державами призводили до визнання їх суверенітету, але разом з тим примушені були визнавати цей суверенітет зменшеним, розділеним, або відносним — півсуверенітетом.

Найпоширеніше вживання такої термінології ми знаходимо в літературі міжнародного права. Суверенітет же повний в міжнародному значінні розуміли та розуміють, як незалежність держави. До того ж складається і друге розуміння, т. зв., міжнародноправного суверенітету, що випливало із основного питання — державної незалежності. А саме суб'єктами міжнародного права визнавали лише суверенні — незалежні держави, тому із цього суверенітету виводили рівноправність держав у міжнародному праві та їх міжнародноправну дієздатність. І в той час, коли в державному праві суверенітет стали ототожнювати з самою державною владою, з огляду на те, що суверенітет вважали за нерозривно зв'язаний з державою в міжнародному праві часто стали ототожнювати суверенітет з повною міжнародноправною дієздатністю держави, а визнання зменшеного суверенітету відповідно призводило до визнання наявності зменшеної обмеженої міжнародноправної дієздатності. Таке розуміння суверенітету ми бачимо і в новішій правній літературі ¹⁾. В той же час в міжнародноправних актах ми подибуємо і державноправне розуміння суверенітету, як зверхності державного панування. Так, арт. 32 Версальського договору зазначає, що «Німеччина визнає повний суверенітет Бельгії над усією спірною територією Морене».

Зазначені побічні поняття суверенітету зменшеного, розділеного (порізненого), відносного суверенітету та півсуверенітету, викликали в другій половині 19 століття рішуче заперечення. Насамперед, напередодні громадянської війни в Сполучених Штатах П. Америки американський сенатор Кальгун, а потім в Німеччині проф. Зейдель, аналізуючи правну природу федерації, доказували правильно, що поняття суверенітету, як найвищої в країні влади, логічно не припускає зменшення та обмеження її якою небудь іншою або вищою

¹⁾ Див., наприклад, Н. Gerber. Die Beschränkung der deutschen Souveränität nach Versailler Verträge. Berlin, 1927.

владою тому, що це неминуче призвело би до знищення самого суверенітету, як категорії найвищого.

Кальгун і Зейдель, визнаючи неможливість існування несуперенних держав, вважали, що Федерація не є держава, а є по суті лише сукупністю договірних суперенних держав, і цілком відкидали поняття союзної держави. Ці погляди на природу союзної держави були спростовані німецькою наукою державного права, що, починаючи з Георга Майєра, обґрунтувала (особливо Лабанд і Еллінек) вчення про несуперенну державу. Останнім вченням було розірвано той необхідний зв'язок, що зв'язував поняття держави з поняттям суверенітету, як ознакою держави.

Нині погляди вчених щодо визнання суверенітету як необхідною ознакою державної влади поділились майже нарівно — на тих, що це визнають і що заперечують.

Більшість вчених визнає за носія, суб'єкта суверенної влади саму державу, як організацію панування, що в правні відносини вступає, як юридична особа. Але разом з тою абстрактною формою носія суверенітету вони визнають носіями верховної влади або монарха, або нарід, або частину його, або той чи інший орган держави (парлямент). Зокрема доктрину народнього суверенітету, що визнає нарід суб'єктом суверенної влади та джерелом повноважень всіх органів влади в державі, розвинули ще Марсілій Падуанський в 14 в., монархомахи — 16 в. й напередодні Великої Французької Революції — Ж. Ж. Руссо, а за ним — діячі Великої Французької Революції.

Це розуміння народнього суверенітету підтримує класична французька доктрина державного права і, зокрема, підтримував відомий французький вчений, Есмен. Розуміння суверенітету народу, лише як його права інвестували уряд на здійснення останнім належного йому (урядові) права управління державою, спробував обґрунтувати французький вчений Геріу в своїй роботі «Народній суверенітет»¹⁾.

Рішуче ж заперечував принцип народнього суверенітету і суверенітет взагалі небіжчик проф. Дюгі в усіх своїх працях.

Звичайно, що з погляду вчення про класову природу держави абстрактним носієм або суб'єктом державної влади, а тому й суверенітету, є держава, як організація пануючої класи, конкретніше ж — сама пануюча класа, організована в державу²⁾.

Щодо визначень суверенітету, то в філософській літературі найповніше визначення цього поняття дав Гегель, в

¹⁾ Hauriou. La souveraineté nationale. 1912.

²⁾ Вияснення цього класового суб'єкта суверенітету за різних історичних періодів. Див. у спеціальному дослідженні Магазиєра „Самодержавие народа. Опыт социально-политической конструкции суверенитета“.

своїх «Основах філософії права»¹⁾ і це визначення значно вплинуло на німецьку доктрину до останньої чверти XIX віку в її вченні про державу й суверенітет. В ідеалістичному вченні Гегеля про державу остання з'являється, як дійсність субстанційної волі й ця воля цілком самовизначається й цілком суверенна, містить в собі момент останнього рішення (в особі монарха) і зводить все в державі до органічної єдності.

Єдність всіх моментів держави, всієї її влади та діяльності, й утворює внутрішній суверенітет держави.

Держава далі, за Гегелем, як цілком виключна й самобутня воля та єдність, як абсолютна влада на землі, є разом з тим цілком незалежною суверенною волею і в зовнішніх зносинах, тобто має й зовнішній суверенітет²⁾.

Визначення суверенітету в новішій державно-правній та взагалі в юридичній літературі здебільшого виходить із вищенаведеного основного поняття суверенітету, як найвищої та незалежної державної влади, але при тому підкреслюється в визначеннях той чи інший бік цього поняття, зверхність або незалежність влади, або ту, чи іншу окрему рису суверенної влади, часто-густо перебільшуючи її значіння. Так визначають суверенітет, як безконтрольність влади (Єллінек), повну невідповідальність влади (Політіс, Лансінг), право виключного самовизначення, або самовизначення виключно з власного права (Єллінек), повну міжнародну дієздатність, повну правну свободу, компетенцію компетенції (Гегель)...

Есмен визначає суверенітет, як владу, що не визнає над собою ані вищої влади, ані рівної в царині відносин, що їй підлягають. З внутрішнього боку, каже він, ця влада полягає в праві командувати над усіма особами, що знаходяться на території держави, з зовнішнього боку — в праві представляти націю і вступати в зносини з іншими народами.

Горіу, що в своєму творі «Про національний суверенітет» визначив цей суверенітет, як право нації інвестувати уряд на здійснення останнім своїх повноважень на управління, в своєму творі «Принципи публичного права» визначає суверенітет, як найвищу владу, що в конституційній державі є примусова сила і компетенція компетенції або примус примусів³⁾.

Лабанд визначив суверенітет, як панування виключно з власного права, як владу, що сама себе визначає і не одержує від жодної юридично обов'язкових для неї наказів⁴⁾.

¹⁾ Hegel. Grundlinien der Philosophie des Rechts § 275 - 279, 349.

²⁾ Критика цього ідеалістичного й абстрактного розуміння суверенітету Гегеля дана Марксом див. Карл Маркс и Ф. Энгельс. Соч. под. ред. Д. Рязанова, том I - й, стр. 537 - 649, зокрема щодо суверенітету стор. 545 ст. «Критика философии государственного права Гегеля».

³⁾ Hauriou. Principes de droit public II éd. стор. 616.

⁴⁾ Laband. Das Staatsrecht d. deutschen Reiches, B. I. стор. 64 і далі.

Це визначення суверенітету Лабандом визнаємо за таке, що найбільше відповідає суті суверенітету. Держава є організація класового панування. Державне панування юридично виявляється, за правильним визначенням Лабанда, в праві держави або її органів видавати обов'язкові накази і примушувати до їх виконання¹⁾. Отже суверенітет з правного боку виявляється, як незалежне від жодної влади верховне право держави або пануючої в ній класи наказувати всім і примушувати до виконання своїх наказів в межах свого територіального панування.

Проф. Гурвіч визначає суверенітет, як право на самовизначення. Але він прикладає суверенітет не тільки до держави, але й до нації, вказуючи, що «право нації на самовизначення і є її суверенітет». «Держава, що увіходить до складу Радянського Союзу, не потребує для зберігання свого суверенітету більше того, що потрібно нації для зберігання свого суверенітету, права на самовизначення. Тому Союзна Конституція, гарантуючи Союзним Республікам право однобічного виходу із Союзу, тим самим дає необхідний і достатній доказ їхнього суверенітету, як самовизначення нації»²⁾. Проте, суверенітет, як показує саме слово, зазначає певний стан зверхності, панування, влади. Можна тому говорити про суверенітет держави, пануючої класи і навіть нації, зорганізованої в державу, але само по собі самовизначення нації до того моменту, як вона не зорганізувалася в незалежну державу, не є суверенітетом, вона ні над ким не панує. Не може бути суверенітетом навіть і виключне самовизначення того, хто ні над ким не панує, тому що це є тільки воля, свобода, а не панування. При тому треба мати на увазі, що самовизначення нації не є вищий принцип в радянських державах, збудованих на принципі диктатури пролетаріату, де найвищим принципом є принцип класового самовизначення пролетаріату, що йому мусить підпорядкуватися і принцип національного самовизначення. Також проф. Коровін не згоджується з визначеннями суверенітету, що виходять із розуміння його, як найвищої незалежної влади тому, що, ніби, таке розуміння суверенітету «не відповідає в жодній мірі сучасному становищу держав, міжнародній дійсності, що характеризується взаємообмеженістю всіх і кожного за принципом, сформульованим Лорімером, міжзалежність прогресивних держав є необхідно поступова». Коровін гадає, що правильне розуміння суверенітету те, що його розуміє, як самовизначення. За нашої історичної доби національних держав, суверенітет, на думку Коровіна, кінець кінцем зводиться до поняття «національного самовизначення», тобто, зазначає

¹⁾ Laband. Das Staatsrecht d. deutschen Reiches. B.I. Стр. 64 і далі.

²⁾ Гурвіч. «Принципы автономизма и федерализма в советской системе». 1924, стор. 73. Гурвич. «Основы Советской Конституции». стор. 122 і далі.

Коровін, до можливо повної внутрішньої автономії кожного організованого народу і до можливо повної його незалежності¹⁾).

Але це не зовсім так, навіть коли ми візьмемо принцип самовизначення в найширшому його значінні, що знаходимо у В. І. Леніна. Самовизначення націй, зазначив В. І. Ленін, є «залишаючи на боці всякі юридичні дефініції, державне відокремлення нації від чужонаціональних колективів, утворення самостійної національної держави, і право на самовизначення є ніщо інше, як право на державне існування... Самовизначення нації в програмі марксистів, зазначав далі Ленін, не може мати з історично-економічного погляду іншого значіння, крім політичного визначення, державної самостійності, утворення національної держави»²⁾). Також і в програмі Комуністичного Інтернаціоналу, ухваленому VI Конгресом 1 вересня 1928 р. у розділі «Національне і колоніальне питання» право націй на повне самовизначення пояснюється як «самовизначення аж до державного відокремлення» (п. «а» цього розділу).

Маючи на увазі таке розуміння «самовизначення нації», ми мусимо визнати, що лише таке повне самовизначення нації, що виявилось би в утворенні своєї цілком самостійної держави та в здійсненні незалежного панування утворило б і суверенітет, але саме по собі самовизначення нації не є суверенітет, а тільки її воля, свобода. Проф. Коровін сам зазначає, що, одмінно від капіталістичних держав, Радянський Союз, призначений виступати в ролі чемпіона доктрини «класичного» суверенітету, оскільки формальна замкненість служить йому юридичною бронею, що обороняє його від тих факторів, що під їхнім тиском пересовуються межі капіталістичних держав, перероджуються їхні форми права; при таких умовах кожне обмеження суверенітету Союзу РСР стало би великою або малою перемогою капіталістичного світу³⁾).

Але саме цей класичний суверенітет Радянського Союзу, що його зазначає проф. Коровін, і є дійсно суверенітет — зверхність та незалежність державної влади, панування Союзу РСР.

Деякі вчені, як, наприклад, Роген і Рем, заперечують пануючу в науці думку, що суверенітет у державно-правному значінні слова, як найвища державна влада, і міжнародному, як незалежність цієї влади, є одне і те ж поняття, чи, як зазначають Єллінек, Штенгель, Лефюр, Г. Мейер, Гейльборн,

¹⁾ Коровін. «Совр. международное право», 1926 р. стор. 42.

²⁾ В. Ленін. Собр. соч. т. 19 - 25 р. «О праве наций на самоопределение, стор. 91. Социалистическая революция и право наций на самоопределение, стор. 157.

³⁾ Коровін. Назв, твір, стор. 42.

міжнародно-правний суверенітет є лише необхідний рефлекс державно-правного суверенітету, наслідком найвищої влади в державно-правному значінні. Роген і Рем розділяють одне поняття суверенітету на два: державно-правного і міжнародно-правного суверенітету. Рем спробував навіть довести в своєму загальному вченні про державу¹⁾, що по суті суверенітет є лише міжнародне правне поняття, що зазначає лише незалежність держави, а Роген в своєму відомому творі «Правило права»²⁾ зазначає, що внутрішній суверенітет є найвища влада, що панує в абсолютній повноті своїх верховних прав на території держави, а суверенітет зовнішній, або міжнародно-правний, є найбільша в межах міжнародного права свобода самовизначення держави, як юридично визнаної міжнародної особи, чи є міжнародня право-та дієздатність держави. Такий міжнародний суверенітет може існувати, на думку Рогена (або якимсь чином цілком не зрозуміло), навіть незалежно від внутрішнього суверенітету.

Цей поділ суверенітету на два різних поняття — на суверенітет внутрішній, чи державноправний, і суверенітет зовнішній, міжнародно-правний, слід визнати неправильним. Навіть з логічного погляду не можна зазначити одним і тим же терміном різні явища: певну ступінь влади, чи характер панування, і в той же час просто волю, свободу самовизначення якоїсь особи, чи організації, незалежність її від інших осіб. Не тільки словесне значіння терміну суверенітет, але й вся історія утворення і розвиток цього поняття показує, що ним зазначалося і зазначається певний стан або характер державного панування, а саме найвищий ступінь державної зверхності, що відкидає всяке інше вище за неї та непідпорядковане їй панування на своїй території. Таке підпорядковане панування ми бачимо у держав—членів Федеративної держави, у автономних провінцій і організацій самоврядування унітарної держави; будучи підпорядковані вищій над ними союзній владі, вони не мають найвищої влади в межах своєї власної території, не є суверенні. В міжнародно-правній царині суверенна держава, звичайно, не здійснює влади над другими державами, але тому, що вона є найвища територіяльна організація, вона у взаєминах з іншими такими же суверенними державами виступає як незалежна від них, рівна ним організація.

Правильно зазначив Єллінек, що міжнародно-правний бік суверенітету, ідея зовнішньої незалежності держави, її самостійність відносно таких же самостійних держав, є рефлексом її державноправної зверхності, логічним наслідком наявності вищої державної влади³⁾.

¹⁾ Reh m. Allg. Staatslehre, 1899, стор. 62 — 63.

²⁾ Roguin. La regle de droit, 1889 chup. II.

³⁾ Jellinek. Die Lehre von den Staatenverbindungen, 1882, стор. 24. Див. також K. Schroeder. Die völkerrechtliche Stellung Danzigs, 1927, стор. 27 (в Zeitschrift f. Völkerrecht. Ergänzungsband zu B XIV).

Отже, поняття суверенітету, як найвищої в межах державного панування влади, а тому й незалежної влади, це було і є те основне значіння поняття суверенітету, що з нього виходили, або на ньому надбудовувалися всі інші визначення суверенітету. Їх численність і різноманітність пояснюється не стільки корінною помилковістю цих визначень, скільки здебільшого їхньою однобічністю, саме тим, що вони визначають лише ту або іншу рису суверенної влади, перебільшуючи підчас її значіння або доводячи її до крайніх наслідків, як, наприклад, в доктрині абсолютного суверенітету і в визначенні суверенітету, як необмеженої компетенції компетенції.

II. ЗАПЕРЕЧЕННЯ ПРОТИ СУВЕРЕНІТЕТУ В СУЧАСНІЙ ПРАВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ.

Ще в останній чверті минулого віку проф. Гуго Прейс в своєму творі «Комуна, держава та імперія, як територіяльні корпорації»¹⁾ виступив з таким рішучим запереченням придатності поняття суверенітету для визначення влади держав сучасної доби. Поняття суверенітету, писав Прейс, є продукт доби абсолютної держави та відповідної політичної ідеології. Суверенітет містить тому не ідею «найвищого», а «ідею абсолютного». Абсолютна держава, як цього й вимагає поняття суверенітету, була дійсно спеціальною інституцією для панування над цілокупним суспільним життям, була своєрідною формою, що не визнавала ні під собою, ні над собою жодного автономного або самостійного політичного союзу. Самою природою своєю вона не могла визнавати ні міжнародного права, ні взагалі публічного права, тому, що право, будучи розмежуванням волевих сил осіб, вимагає, щоб і держава також була лише одною, хоч і найвищою, особою, між багатьома іншими особами. Суверенітет може допускати лише приватне право, правні взаємини індивідів, а не публічне право. Абсолютна держава здійснювала як зовні, так і у внутрішньому своєму житті всі вимоги, що логічно випливали з пануючої ідеї того часу — суверенітету.

Але такої влади, продовжує Прейс, не має і не допускає сучасний стан державних і міжнародноправних відносин. Сучасні держави постійно зобов'язуються міжнародноправними договорами. Сучасна держава є всебічно залежним членом великого союзу держав. В деяких міжнародно-правних адміністративних союзах — поштовому, залізничному, судоходства, мір, ваги й торгівлі, ми бачимо навіть, каже Прейс, організовані міжнародні єдності, що підносяться над державою. Як правильно зазначив Лорімер (в своїй статті «Остаточна

¹⁾ Preuss. Gemeinde, Staat, Reich als Gebietskörperschaften, 1889, crop. 100-136.

проблема міжнародного права) «взаємозалежність прогресивних держав є необхідно поступова». Тому суверенітет і міжнародне право є несполучні поняття. Теж саме, зазначає Прейс, ми знаходимо і у внутрішньому житті держави. Держава не є тепер виключним носієм публічних прав, бо в ній існують однородні з нею союзи, хоч і нижчі, але такі, що теж з'являються суб'єктами публічного права. Особливо сучасні складні держави, федерації, є політичні союзи, що ще рішучіше, ніж міжнародний правовий союз, відкидають абсолютну зовнішню незв'язаність, або незалежність держав, тобто їх суверенітет. Ця думка Прейса про суверенітет повторюється по суті і всіма іншими вченими, що заперечують це поняття (Аффольтер, Клімке, Дюгі, Політіс та інш.).

Зокрема один із видатніших супротивників вживання поняття суверенітету в сучасній правовій літературі, небіжчик проф. Дюгі, в своїх творах¹⁾ спробував довести повний анахронізм цього поняття для сучасного публічного права. Визнаючи суверенітет з психологічного боку, як волю, що виключно і завжди самовизначається, а юридично, як компетенцію компетенції, Дюгі вважав, що незалежно від питання про носія цієї суверенної волі, визнання існування такого виключного самовизначення, суверенітету, держави викликає нерозв'язані суперечності і не погоджується з загальновідомими фактами сучасної політики, зокрема зі всією еволюцією сучасної держави, що її діяльність, на думку Дюгі, все більш втрачає характер примусового панування й набуває характеру публічної служби. Остання ж вимагає позитивного й негативного обмеження державної діяльності.

Сучасне політичне право, на думку Дюгі, не регулює відносин державного панування, але є правила, встановлені для організації й здійснення публічних служб. Закон не є актом якоїсь суверенної держави, а актом публічної служби, а адміністративний акт є актом спеціальної служби службовця.

Таке твердження Дюгі є тим чудніше, що разом з тим Дюгі визнає, що фактично держава є група людей, що в ній панують ті, що мають найбільшу силу, і при тому панують, не зустрічаючи жодних обмежень своєї влади. Виходячи із свого цілком ідеалістичного погляду на право, як на норми соціальної солідарності, Дюгі пробує погодити такий свій суперечний погляд на фактичну природу державної влади, шляхом твердження, що панування державне є тільки факт, що з ними право не рахується, в царині ж права, каже Дюгі,

¹ Duguit. *Traité de droit constitutionnel*, T. I. 1921, стр. 408, 464 і далі, 516.

Duguit. *Transformation de droit public*, 1925, стр. 2 і далі.

Duguit. *Souveraineté et liberté*, Paris, 1922, стр. 1-15, 67—141, 191 і далі.

існують тільки відносини координації суб'єктів, підлеглих праву, а не панування й субординації.

Дюгі полемізує з поняттям суверенітету, що його знаходимо у автора «Суспільного договору», як цілком абсолютної, необмеженої, нероздільної й невідчужуваної влади. Він вказує, що таке розуміння Руссо суверенітету суперечить існуванню інших публічних колективів на території децентралізованих і федеративних держав.

Таким чином, за цією суперечною доктриною Дюгі фактично сучасна держава є група людей, що мають необмежену нічим владу. Юридично же в царині права державна влада кудись зникає, існують лише координовані суб'єкти, підпорядковані праву.

Англійський вчений Ласкі, ототожнюючи поняття суверенітету з поняттям абсолютної державної влади, також вважає, що суверенітету сучасна держава власне не має. Суверенітет як абсолютний авторитет, необмежене державне панування, був в свій час, за висловом Ласкі, переможним мечем, вигартованим в міцніших політичних конфліктах; і в той час він був корисним для суспільного розвитку. Але цей час минув і цей меч треба замінити, на думку Ласкі, новою зброєю. Держава нині не є єдиною організацією, що панує й наказує; одночасно з нею, каже Ласкі, існують інші організації, що також панують та наказують, здійснюючи свою мету. За юридичною теорією, державна влада має особливий характер, що принципіально відрізняє її від іншої влади, як, наприклад, церкви, або тред-юніону. Але тут, каже Ласкі, ріжниця полягає лише в ступіні, а не в якості. Коли церква встановлює новий догмат або тред-юніон проголошує страйк, то це є прояви влади, що лише кількісно відрізняються від прояв влади держави. Накази держави часто є безсилі на практиці перед вимогами інших організацій і не виконуються. Проте, доктрина висуває як постулат абсолютну зверхність наказів державної влади і така доктрина, що гадає, ніби сила наказів держави фактично завжди бере верх над наказами інших організацій, не має жодної вартості. Державна влада, на думку Ласкі, ґрунтується по суті на згоді індивідів та соціальних груп підкорятися державі. Кожна група чи організація є, на думку Ласкі, суверенна, оскільки здійснює владу над індивідами цієї групи в межах фактичного здійснення групою своїх завдань, визнаних членами цієї групи за засіб досягнення тих чи інших благ. Державна влада тому також є суверенна лише в межах фактичного здійснення своїх завдань і при тому в тій самій мірі, як і кожна інша громадська організація, що є суверенною в межах фактичного здійснення своїх завдань.

В наведених міркуваннях Ласкі проводиться розуміння неправного або фактичного суверенітету, суверенної влади,

що фактично має змогу реалізувати свої вимоги та накази; при цьому Ласкі так трансформує поняття суверенітету, що по суті ліквідує його. Визначивши насамперед суверенітет, як абсолютну владу або авторитет держави, що, на думку Ласкі, так же зник, як і колишнє божественне право королів, Ласкі далі деградує взагалі державне панування до того, що прирівнює його до авторитету та діяльності підлеглих державі організацій, вважаючи, що суверенітет належить кожній групі або організації в державі, що здійснює свій авторитет над своїми членами. Суверенітет цей існує в межах фактичного здійснення групою або організацією завдань, визнаних членами цієї групи, або організації. Таке розуміння суверенітету не має нічого спільного з поняттям суверенітету, як зверхності та незалежності державної влади, хоча би й обмеженою правом і фактично кінче не всевладною. Правда, заперечуючи особливий якісний характер державної влади, Ласкі, однак, визнає, що вона відрізняється від влади інших організацій певною ступінню влади, себто лише кількісно. Але і за таких умов державна влада все-ж таки підноситься силою та обсягом своїх повноважень над іншими організаціями на просторі свого панування, і коли вона ні від кого не залежить, то чому ж її не можна визнати суверенною, хоча би ті або інші її накази не здійснювалися іноді або тими чи іншими особами та організаціями.

Ласкі відкидає абсолютний суверенітет для сучасної доби, потім прирівнює суверенітет держави до суверенітету тред-юніону. Однак, таким чином, не тільки суверенітет, але взагалі й державне панування втрачає свої істотні риси, як переможне примусове¹⁾ клясове панування. Голяндський вчений Краббе в своїх творах «Вчення про суверенітет права» (1906 р.) і «Модерна ідея держави» (1919 р.) спробує довести, що розвиток права призводить до знищення дуалізму між державною владою, державною силою і правом. Сама державна влада засновується на праві, право підноситься над владою і йому належить суверенітет у державі. Ще за першої половини XIX в. у Франції Ремюза, Гізо, Ройє, Коляр, Дестю-де Трасі висували суверенітет не влади, а абстрактних ідей — правди, справедливості, розуму... Краббе також проголошує суверенітет права, як якогось абстрактного імперативного принципу. Але, незалежно від ідеалізації права й перебільшення його значіння й чинності в сучасних державах, проти таких концепцій суверенітету правильно зауважив

¹⁾ Про погляди Ласкі, викладені в його творах „Studies in the problem of Sovereignty“ 1917. „Authority in the modern State“ 1919 The foundations of Sovereignty and other essays, 1921 див. у Е. Пашуканиса „Буржуазное государство и проблема суверенитета“ в Вест. Коммун. Академии, 1925 кн. X ст. 300—312, и И. Троцкий, „Прагматическая теория государства“ Советское право, 1927, № 5.

проф. Комботекра що «концепція суверенітету, що проголошує суверенітет закону, нічого не пояснює та не розв'язує питання, хто ж здійснює та застосовує цей закон своєю матеріальною й нематеріальною силою. Отже, залишається без відповіді питання, кому ж належить суверенітет».

Відомий представник австрійської ультраформальної школи в правознавстві проф. Ганс Кельзен остаточно ліквідує поняття державної влади, як сили, примусового панування. Ототожнюючи державу з її правопорядком, з певною системою норм права, він послідовно доходить до висновку, що суверенітет держави це є не суверенітет влади, а суверенітет права, державного правопорядку. Суверенітет належить тій правній системі, що є первісною, тобто не випливає із другої правної системи, не заснована на ній. Далі Кельзен спробує довести, що державний правопорядок ґрунтується на міжнародному праві; отже таким чином суверенітет—зверхність, первісність окремої правної системи належить міжнародному праву¹⁾.

Заперечують поняття суверенітету держави і деякі досліджувачі міжнародного права: Фердрас, Політіс, Кунц, Суке-ніцький та інш. Вони зазначають ніби, т. зв., суверенітет держави є ніщо інше, як надана державі міжнародним товариством держав та міжнародним правопорядком повнота компетенції. Отже, суверенітет має міжнародноправний характер і змінюється разом з міжнародним правопорядком, при чому Кунц посилається також і на думку, висловлену Постійною Палатою Міжнародного Суду, що «питання про виключну компетенцію держави в певній галузі управління залежить від розвитку міжнародних відносин і визнання такої компетенції міжнародним правом»²⁾.

Взагалі в сучасній літературі міжнародного права, особливо в країнах членів Ліги Націй, дуже поширені думки, що сучасний стан міжнародних відносин являє таку міцну систему взаємозалежностей держав та їх спільної підпорядкованості міжнародному правопорядкові та міжнародному товариству держав, що суверенітет держав, на думку одних, цілком зник, або, на думку інших, одмирає і переходить до міжнародного товариства держав³⁾.

¹⁾ Hans Kelsen. *Allg. Staatslehre*, 1925, стр. 109. Його ж, *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechtes* 1920. Його ж, *Les rapports de système entre le droit interne et le droit international public*. *Recueil de cours* 1926 Académie de droit international établie par Carnedgie 1927 IV, t 14 стр. 281 — 327.

²⁾ J. Kunz. *Zum Problem d. doppelten Staatsangehörigkeit* (*Zeitschrift f. Ostrecht* 1928 H. 4. стр. 404 сл.). Політіс — *Les nouvelles tendances de droit international* 1927 стр. 25 Сукиєннєкї — *La souveraineté des états en droit international moderne*, 1927 стр. 328.

³⁾ Див. Morellet. *Le principe de la souveraineté de l'état et le droit international public* (e *Revue de droit public et de la science politique*, 1926 № 3 стр. 370-

Так, відомий знавець міжнародного права, уповноважений Греції в Лізі Націй, Політіс заявляє, що організація міжнародного життя, що виявилася в утворенні Ліги Націй, цілком не може бути погоджена з поняттям суверенітету, яке сприяє національному індивідуалізму та збуджує його. Отже, від часів війни майже в усіх країнах, каже Політіс, досліджуючи проблему суверенітету з цього боку, приходять до повного заперечення суверенітету, як недопустимого догмату, позбавленого розумного значіння й тому небезпечного, що сприяє міжнародній анархії. Так звана незалежність держави, пише Політіс, є ніщо інше, як їхня спроможність самовизначитися в межах, встановлених міжнародним правом, або певна компетенція, що належить державам, на основі міжнародного права.

Зокрема спробують довести зверхність Ліги Націй над державами, що увіходять до її складу, посилаючися між іншим на арт. 15 Статуту Ліги Націй. А саме гадають, ніби держави—члени Ліги Націй позбавлені права суверенно визначати свою компетенцію компетенції, тому що за арт. 15 Статуту Ліга Націй у випадках, зазначених в цьому артикулі, має право ухвалювати (однодушно) обов'язкові рішення для тих держав членів Ліги, що їхні суперечки загрожують викликати війну; Ліга Націй сама тоді вирішує питання, до компетенції якої з цих держав належить спірна справа.

Деякі критики поняття суверенітету згодні, однак, визнати існування лише внутрішнього суверенітету (але не зовнішнього), тобто суверенітету держави в тих її внутрішніх справах, що резервовані у виключній компетенції держави за міжнародним правом.

Але ця резервована виключна компетенція держави існує, на їхню думку, ніби, лише в силу міжнародноправного визнання і в межах, визначених міжнародним правом. Тому зазначає, наприклад, Політіс, ця виключна компетенція держави цілком залежить від розвитку міжнародного права і все більш зменшується. Але поняття суверенітету, що зазначає абсолютну зверхність, є небезпечне та злочинне тому, що воно шкодить міжнародному порядку та справі миру й підтримує анархію.¹⁾

Визнання суверенітету призводить ніби до визнання не обов'язковості правила, що повинно додержуватися договорів. Але зауважимо, що наведені супротивники поняття суверенітету, самі того не помічаючи, не можуть позбавитися цього поняття. Так, Прайс визначав державу, як найбільшу територіальну корпорацію, що не входить до складу якої-небудь другої територіальної корпорації, містить у собі низку менших територіальних корпорацій і що їй належить

¹⁾ Politis. Назв. тв., стор. 24 і далі.

територіальна зверхність. Останню ж він розуміє, як право держави змінювати свою територію й знищувати як саму себе (шляхом цілковитого вивласнення своєї території), так і територіальні корпорації, що належать до її складу. Таким чином, територіальна зверхність у Прайса по суті нічим не відрізняється від суверенної влади держави тому, що за державою і в даному разі залишається виключне самовизначення в сфері її панування.

Далі другий критик суверенітету Дюгі визнавав державу, з фактичного боку, групою людей, де панують ті, що мають найбільшу силу, не зустрічаючи жодних обмежень цього панування. Але право, на думку Дюгі, не рахується з цим пануванням, а як норма соціальної солідарності ставить у становище координації всіх у державі як керівників, так і підлеглих.

Далі всі ті, що заперечують суверенітет, як поняття, що ніби оджило свій час, і в той самий час підпорядковують держави міжнародноправній організації товариства держав, як пануючій організації, таким чином переносять суверенітет на цю міжнародню організацію, що, на їх думку, ніби панує над державами й навіть є правною підставою панування самих держав.

Таким чином, супротивники суверенітету не помічають того, що це міжнародне товариство держав, за їх конструкцією, само обертається із договірної і добровільної міжнародної організації на організацію державного панування, що панує над усіма іншими державами, сама нікому не підлягаючи, іншими словами, на суверенну «універсальну державу» (*civitas maxima*), Сукеніцький навіть так і каже, що Ліга Націй втілює ідею такої універсальної держави.

III. СУВЕРЕНІТЕТ І СУЧАСНА ДЕРЖАВА.

Як видно, всі заперечення проти суверенітету ґрунтуються на розумінні його, як абсолютної або необмеженої влади, що не допускає жодних правових обмежень так у своїх внутрішніх зносинах, як у зовнішніх. Деякі навіть уявляють собі суверенітет, як якусь універсальну владу, що не припускає існування поруч себе інших суверенних, або рівноправних з нею влад. Але, як це ми показували вище, абсолютний суверенітет був лише одною з фаз в розвитку суверенної влади і розуміння суверенітету, як абсолютної влади, було лише викликано утворенням абсолютизму в Європі. З другого боку, утворення конституційної і, т. зв., правової держави й боротьба за право громадської волі призводили до розуміння суверенітету не як абсолютної, а лише як найвищої в межах державної території правової влади, тобто влади, що визначена й

обмежена правом, хоч і не залежить від іншої влади. Ідеологія суверенітету набувала різних форм—це була ідеологія самої держави, що її утворювало економічне й політичне життя певної доби. Але суть цього поняття полягає завжди в категорії «найвищого», а не абсолютного, в визнанні певної влади найвищою. Оскільки кожна конституція держави є співвідношення соціально-політичних сил у державі, й межі панування пануючої класи визначається цим співвідношенням, характер цих меж та обсягу влади залежить від такого співвідношення й відповідно змінюється. Ці межі знаходяться на певний час, до істотної зміни економіки країни, своє чітке визначення й закріплення в праві країни. І коли це є власне право держави або право, що держава визнає добровільно і застосовує до своїх зовнішніх зносин, не підпадаючи під примусове застосування цього права й командування іншої держави, її фактичний і правний суверенітет залишається непорушним, як би не була економічно й політично заінтересована держава в інших державах і тому мусила в своїй політиці рахуватися з політикою цих держав, з їх інтересами і бажаннями. Твердження, ніби верховна влада суверенної держави не може бути правно обмеженою, спростовується вже тим, що право встановлює порядок і форму діяльності державних органів і може ставити навіть межі компетенції найвищого органу влади в країні. Так, у Франції національні збори, що є найвищий установчий орган держави, що в них виявляється, як кажуть, воля суверенного народу, позбавлені конституцією права змінювати республіканську форму правління. Навіть з'їзд рад Союзу РСР, найвищий орган Союзу РСР, що виключно своєю волею має право, за арт. 2 конституції Союзу РСР, змінювати союзну конституцію, а таким чином і визначену в арт. 1 цієї конституції компетенцію Союзу, а через те має і, т. зв., компетенцію компетенції або суверенітет, є, однак, правно обмежений тому, що за арт. 6 конституції Союзу територія Союзних Республік не може бути змінена без їхньої згоди, а за арт. 4 конституції Союзу кожна союзна республіка зберігає своє право вільного виходу із Союзу, і цей артикул не може бути змінений, обмежений або скасований без згоди всіх цих республік.

І байдуже, що така обмеженість найвищого органу держави є, як кажуть, суто формальна. Але ця правна формальна обмеженість є відбиток певних реальних співвідношень соціальнополітичних сил або спирається на соціальну свідомість і волю тої пануючої класи, що утворює саму державну організацію і визначає її в своєму праві.

Але наявність правопорядку, що визначає верховне панування держави, встановлює форму держави, правні межі її влади і порядок її здійснення, не позбавляє цієї влади суверенітету, характеру найвищої влади в межах державної тери-

торії, коли цей правопорядок, це право, є право тої самої держави, тої пануючої кляси, що державно організована, і за тим правом не стоїть інша організована примусова влада, інша державна організація. Навіть міжнародне право, що ним керується суверенна держава, не позбавляє її суверенітету тому, що це право є порядок обопільно визнаний суверенними державами, незалежними одна від одної, або певною групою їх щодо їхніх взаємовідносин, і за тим правом не стоїть якась організація, що примусово панує над державами. А коли б так було, то панування останньої над державами було б пануванням державноправного характеру, це була б складна федеративна держава, що її членами були б держави, позбавлені свого суверенітету. Ми не вважаємо, звичайно, ані Лігу Націй, ані міжнародне товариство держав з усіма існуючими нині міжнародньоправними організаціями за такі організації, що примусово, тобто державноправно панують над членами міжнароднього товариства держав. Дуже чудово було б вважати, що ті цілком ще незначні повноваження, що надані Лізі її статутом для забезпечення миру, є якісь суверенні повноваження, не кажучи вже про ту фактичну безсилість, що Ліга Націй виявляє відносно тих членів, що порушують свої міжнародньоправні та особливі членів Ліги зобов'язання, і що фактично Ліга Націй є знаряддя політики деяких великих імперіалістичних держав, які, звичайно, правно й фактично зберігли повністю свій суверенітет. З другого боку, такі великі світові держави, як Союз РСР, Сполучені Штати Північної Америки, не кажучи вже про інші держави, що не є членами Ліги Націй, хоч визнають і застосовують норми міжнароднього права та укладають міжнародні договори, є, однак, безумовно, повновладними (носіями суверенної влади). Кельзен заперечує проти того загальновизнаного принципу, що міжнародньоправний договір, обмежуючи певними зобов'язаннями держави, що його склали, не позбавляє тих держав суверенітету тому, що чинність цього договору засновується на обопільній власній волі цих держав. Кельзен саме зауважує, що зобов'язаність для держав, що склали міжнародній договір, впливає не із їхньої односторонньої волі, а з міжнароднього правила: повинно додержувати договори, а це правило є воля міжнароднього права, тобто воля міжнародньоправного суспільства (Völkergemeinschaft)¹⁾.

Можна вважати за правильну думку Кельзена, що юридично міжнародньоправна зобов'язаність держави, висловлена у міжнародньому договорі, ґрунтується на загальній міжнародньоправній нормі про обов'язок додержуватися договорів, але з цього все ж не випливає, що визнання й

¹⁾ Kelsen. Allg. Staatslehre, 1925, стор. 113.

застосування цієї норми позбавляє державу суверенітету і підпорядковує державу якомусь організованому пануванню над нею, або тій державі, що є стороною в договорі. Звичайно, може і міжнародний договір мати своїм наслідком позбавлення держави її суверенітету, може встановити панування одної держави над другою, а не договірне обопільне визначення певних зобов'язань координованими сторонами. Такий договір є лише одвертим визначенням факту добровільного або примусового (через війну) підпорядкування надалі одної держави іншій, остаточну відмову її від суверенітету, або примусове позбавлення його; це зазначав ще Гуго Гроцій. Але взагалі зобов'язання між державами, як рівноправними сторонами, зобов'язання, що встановлюються договором, ґрунтуються лише на ньому, або впливають лише із нього, то в такому разі така згода двох формально рівноправних координованих держав не позбавляє їх суверенітету¹⁾. Справа полягає тут не в утворенні (однобічного) панування, але у взаємних поступках та послугах.

Сукеніцький, що присвятив новішу спеціальну працю дослідженню суверенітету в міжнародному праві, підтверджуючи думку про зникання суверенітету держави, що він її розділяє з іншими прихильниками теорії примату міжнародноправної організації держав над окремими державами, виходить, як вище зазначено, із розуміння суверенітету, як якоїсь абсолютної необмеженої й універсальної влади. Ще Прайс помилково гадав, ніби суверенітет містить у собі ідею не «найвищого», а цілком «абсолютного». Дотепну характеристику таких розумінь суверенітету в свій час дав Лабанд, коли зауважив проти Прайса, що «боротьба з таким суверенітетом є боротьба з вітряками тому, що всі пристануть на те, що така влада не тільки не істотна для сучасної держави, але й взагалі її не можна здійснювати»²⁾.

Сукеніцький же навіть доходить до того, що, вказуючи на Лігу Націй, заявляє, що, ніби, так зв., «універсальна держава» тепер не є абстрактною концепцією або мрією, але з'являється повною реальністю: ми, ніби, бачимо її втілення в Лізі Націй, конкретні вияви її життєвості, діяльності її та зміцнення, і що ті, хто, незважаючи на це, з міркувань суто політичного характеру, все ж таки тримаються поняття суверенітету, примушені, ніби, змінити його значіння ревізувати це поняття³⁾.

В такому твердженні, з одного боку, виявляється неправильне розуміння історичного утворення поняття суверенітету, і з другого боку цілком неправильне уявлення фактів

¹⁾ див. також мою працю „Суверенітет“, стор. 397-411.

²⁾ Laband. Staatsrecht des deutschen Reiches, 1901, стор. 69, увага 2.

³⁾ Sukiennicki, назв. тв., стор. 388.

політичної дійсності. Адже ж абсолютний суверенітет це лише одна із фаз, що проходила та може проходити суверенна влада. Дивовижне далі твердження супротивників поняття суверенітету, що ніби то сама держава, її влада та її резервована, за їх висловом виключна компетенція залежить від міжнародного права і на ньому ґрунтується.

Але це повне перекручування фактів державної дійсності. Держава утворюється й існує цілком незалежно від того, визнають або не визнають її інші держави. Саме це визнання ґрунтується на існуванні держави, що її хочуть визнати. Міжнародне же право само виходить із факту існування суверенних, а тому і правно координованих одна одній держав, і цілком правильно зауважив один із новіших дослідників суверенітету, Герман Геллер, що саме існування міжнародного права можливе лише за наявності суверенних держав¹⁾.

Суверенітет по суті є державноправне явище, зазначає певний стан зверхності панування в країні, а саме найвище в державі, а тому і зовні незалежне, панування. Тому правильно зауважує Єллінек, що міжнародноправний або зовнішній суверенітет є не окреме самостійне відносно державного суверенітету явище, але є рефлексом державноправного суверенітету. Також міжнародний суверенітет не є власне дієздатність, ані рівноправність суб'єктів в міжнародних зносинах; останні є лише наслідок суверенітету. За останніх часів суб'єктами міжнародного права, хоч і з обмеженою міжнародноправною дієздатністю, виступають деякі несуверенні організації, не кажучи вже, що на думку деяких дослідників міжнародного права, суб'єктами міжнародного права можуть бути навіть і окремі громадяни та організації. Але всі ці суб'єкти та організації, хоч би вони і виступали в царині міжнародноправних зносин, як суб'єкти, все ж мусять вважатися за цілком другорядних і умовних суб'єктів міжнародного права з огляду на їхню підпорядкованість суверенітетові пануючої над ними держави. X

Суверенітет, далі, як це зазначено вище, не є якась універсальна влада, що поширювала би своє панування і на ту царину відносин, де їй протистоять інші непідпорядковані їй самостійні політичні організації, як це ми бачимо в царині міжнародного права. Суверенна держава, як і кожна держава, є територіальною організацією, і по суті її суверенне панування є обмежене в просторі й поширюється власне лише на тих, що знаходяться в межах її власної території або території, що хоч тимчасово підпорядкована владі й суверенітетові цієї держави. Панування суверенної держави також обмежено, як вище сказано, матеріально й правно. Влада

¹⁾ Hermann Heller. Die Souveränität. Цитую по рецензії, проф. Kollreuter'a в Archiv d. öffentlichen Rechts B. 14, H. I, 1928.

суверенної держави ґрунтується завжди на певному фактичному співвідношенні соціально-політичних сил у країні та і поза країною. Вона залежить і від обсягу, кількості й якості тих матеріальних та моральних засобів, що є в розпорядженні держави, як організації панівної класи.

Фактична конституція країни та матеріальна база її влади, звичайно, знаходить певний відбиток у праві, що визначає конституцію країни, організацію й порядок здійснення її влади. Таким чином, з боку обсягу і моці державних повноважень, суверенна влада може бути фактично і юридично більш-менш обмежена, але є суверенною, коли при наявності фактичних і юридичних обмежень вона все ж залишається найвищою примусовою владою на певній території, що її наказам та керуванню підлягають всі інші влади, організації та особи, які перебувають на цій території, і що своє панування, як найвища територіальна влада, вона здійснює і держить незалежно від усякої іншої панівної організації.

Дюгі спробував довести, що суверенітет суперечить факту існування держав децентралізованих, а саме—з автономними і державно-федеративними частинами.

Таке твердження цілком впливає з поширеного в французькій політичній літературі розуміння суверенітету, як абсолютної влади, що між собою і громадянами або індивідами не допускає в державі жодних більш-менш публічно-правних організацій автономного характеру. Концепція суверенітету, що її накреслив Руссо в своєму «Суспільному договорі», за деякими винятками, є ще й тепер тою базою, що на ній засновують деякі французькі публіцисти й юристи, в тому числі й Дюгі, своє розуміння суверенітету. Отже, в своєму запереченні суверенітету Дюгі полемізує з концепцією Руссо абсолютного суверенітету, ігноруючи той факт, що доктрина Руссо про суверенітет народу і взагалі суверенітет це була лише одна течія в історії суверенітету.

Існуванню в децентралізованій державі територіальних організацій самоврядування, автономних частин, а також у федеративних державах федерованих держав-членів, зовсім не суперечить принципів суверенітету, бо ні влада автономних частин держави, ні федерованих частин федеративної держави не є суверенна, або рівна федеративній або центральній владі, а суверенітет належить лише владі центральній, владі того цілого, що до його складу увіходять всі окремі частини. Основи організації й панування самоврядувань та автономних частин унітарної держави встановлює остання, а держави-члени федерації, хоч і зберігають первісну владу, тобто не делеговану Союзом, все ж підпорядковані в низці істотних галузей державного панування Союзній державі та її суверенній контролі. Союзній же владі надається й право цілком однобічно, або за згодою лише більшості федеро-

ваних частин змінювати і саму союзну конституцію, а тим самим і свою компетенцію, повноваження свої і через те—своїх складових частин. Правне розмежування компетенції між союзною владою та владами держав-членів Союзу не позбавляє союзну владу її суверенітету, коли не уявляти суверенітет, як цілком абсолютну владу, бо суверенітет, хоч і може сполучатися з абсолютизмом, але по суті є не абсолютна влада, а найвища на певній території, а тому і нікому не підлегла, не має над собою вищого¹⁾.

Юридично, тобто в правному виявленні це може бути визначено, як найвище (незалежно ні від кого) право видавати обов'язкові для всіх на території держави накази та примушувати до їх виконання. І коли суверенітет хочуть визначити просто як самовизначення, то це буде не всяке самовизначення, а лише самовизначення державного панування. Помилляється тому Кельзен, коли зауважує, ніби, визначення суверенітету, як влади, що є найвища лише в межах своєї території, а зовні є лише незалежна, зазначає по суті відмову від поняття суверенітету тому, що суверенітет, на думку Кельзена, вимагає такого ж найвищого панування і зовні²⁾. Ніколи такого поняття суверенітету ніхто з основників цього поняття не формулював, навіть французькі легісти, що склали доктрину абсолютного суверенітету короля.

Кельзен замінює поняття суверенної держави, як територіальної класової організації панування, поняттям суверенітету якоїсь фантастичної універсальної держави, що її ніколи не було. Визнання влади суверенною не вимагає ані її універсальності, ані її абсолютизму і, зокрема, відсутності всяких правових обмежень, особливо в царині її зовнішніх зносин³⁾, де їй протистоять такі самі суверенні держави.

Коли за певним правопорядком, що його визнає держава, не стоїть інша примусова влада, що видає накази й примушує державу застосовувати встановлене нею право, тобто коли це право, що ним визначається держава, або є власне право

¹⁾ А. Л. Маліцький у своєму творі „Советск. Госуд. Право“ 1926 р. ст. 232 і далі визнає наявність суверенітету навіть у сільрад радян. республік, розуміючи суверенітет як самостійність, а останню як спроможність здійснювати цілком самостійно і максимально свою ініціативу; але, поперше, таке розуміння суверенітету цілком відступає від історично-утвореного поняття суверенітету, як зверхності та незалежності влади, що з ним оперує наука, а подруге, сільради не мають права цілком самостійно провадити до життя свою ініціативу по всіх питаннях, тому просто, що як органи, підпорядковані вищим органам, вони мають компетенцію, обмежену компетенцією вищих органів і порушуючи ті або інші питання, далеко не мають права самостійного розв'язання усіх цих питань.

²⁾ Kelsen „Souveränität“ Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie herausg. v. K. Strupp. 1925 B. II, стр. 554.

³⁾ Див. до цього дуже цікаві міркування Leo Kohn'a, „Die Verfassung des Jrischen Freistaates“ (в Archiv d. öffentl. Rechts 1928 N. F. 15 B, 2/3 Heft стр. 337) про суверенітет Ірландії.

держави або таке право, що вона добровільно визнає і застосовує разом з іншими рівноправними з нею державами шляхом добровільного визнання цього права, шляхом декларацій або договорів, то таке підпорядкування влади праву не порушує її суверенітету. Зокрема підкоряючися праву, що визначає внутрішню організацію й компетенцію державної влади, органи цієї влади підкоряються праву тої ж самої кляси, що утворила й саму державу, що є організацією її клясового панування. Суверенітет зазначає лише, що суверенна державна влада, командуючи сама в певному просторі, в правних межах і формах над усіма на своїй власній території, не підлягає сама ні в утворенні, ні в здійсненні своєї влади та права якомусь чужому командуванню, командуванню іншої організації. Перебування держав у міжнародних зносинах з іншими державами, застосування нею тих або інших норм міжнародного права, додержування принципів цього права в своїх відносинах з іншими державами не порушує державного суверенітету, оскільки держава таким чином перебуває лише в товаристві рівноправних з нею, а не пануючих над нею держав. Не можна, з другого боку, погодитись з відомим австрійським юристом, проф. Венцелем, що в своєму творі «Основні проблеми права» 1920 р., не тільки визнає суверенітет необхідною ознакою державної влади, а навіть вважає, що, ніби, суверенітет не допускає існування над державою жодної вищої системи норм і тому й наддержавного права; міжнародне право, отже, існує для держави лише, як її власне, визнане нею право.

Дійсно, міжнародне право, оскільки це право застосовується державою, є право, визнане самою державою, і оскільки ці норми утворені міжнародними звичаями або міжнародними договорами, а також їх визнає конституція або законодавство держави складовою частиною власного права, такі норми міжнародного права одночасно стають складовою частиною державного права країни, не втрачаючи, однак, і свого міжнародного характеру.

Так, у силу § 2 арт. VI конституції Сполучених Штатів Північної Америки, всі договори, укладені, або ті, що будуть укладені Сполученими Штатами, вважаються за верховне право країни.

Також за арт. 4 конституції Німеччини загально визнані норми міжнародного права є чинні, як обов'язкові складні частини германського імперського права.

Набувши силу гласного права держави, норми міжнародного права все ж залишаються також нормами, що визнані міжнародним товариством держав або певними групами їх, як такі, що мають обов'язкову силу в їх взаєминах і, таким чином, джерело цієї обов'язковості полягає не тільки в волі одної держави або її панівної кляси, але в волі та

згоді багатьох чи декількох координованих держав (їх панівних клас) щодо порядку їхніх взаємин.

Помилково гадає проф. Венцель, ніби суверенна держава не допускає існування наддержавного права. Не можна з цим погодитись тому, що наддержавне право, що за таке Венцель вважає міжнародне право, не є правом якоїсь влади, що підноситься над державами та обмежує своїми наказами та примусом їхню зверхність, але є відносинами та нормами, що набули обов'язкової чинності між координованими політичними організаціями—суб'єктами міжнародного права і підтримуються ними в їх взаєминах лише, як компромісні для різних державних самостійних класових організацій. Аджеж зокрема і Ліга Націй не є суверенною для своїх членів, і далеко не є і якоюсь універсальною міжнародноправною організацією всіх, навіть і буржуазних держав, хоч історія її показує, що вона була задумана, як універсальна постійна організація усіх держав світу¹⁾. До того ж такі великі держави, як Союз РСР і Сполучені Штати Північної Америки, стоять поза Лігою.

Також заходи, що їх вживає Ліга Націй проти своїх членів, що не виконують постанов Ліги, мають міжнародний, а не державноправний характер. Це підтверджується і тим, що за арт. 17 Статуту Ліги репресивні заходи, встановлені арт. 10 проти членів Ліги, що не виконують своїх обов'язків відносно Ліги Націй, Ліга Націй може застосувати навіть і проти держави, що не є членом Ліги, у випадку спору між останньою і державою—членом Ліги.

Вступ держав до складу членів Ліги Націй і перебування їх у Лізі має добровільний характер і сама Ліга Націй має характер організації, що ґрунтується виключно на договорі, але не на факті примусового панування. Її засновники й фактичні керівники Ліги є великі імперіалістичні держави, що менш за все допускали, щоб з утворенням Ліги їх було позбавлено суверенітету. Згідно з тим і в арт. 10 Статуту Ліги прямо зазначена політична незалежність держав—членів Ліги, що її (незалежність) обов'язані обороняти члени Ліги проти кожного зовнішнього нападу. В арт. 16 Статуту з метою забезпечення основної мети Ліги—охорони миру й запобігнення війнам—встановлено санкції проти члена Ліги, що починає війну, не вважаючи на свої обов'язки перед Лігою Націй, однак, у такому разі такий вчинок визнається актом війни проти всіх членів Ліги, а не повстанням проти законної влади. Тобто заходи членів Ліги в такому випадкові проти члена Ліги не мають характер екекуції проти непокірного підданого, а характер міжнародної репресії, що її, як зазначає етатут Ліги, Ліга Націй може застосувати навіть і проти дер-

¹⁾ Проф. М. М. Лозинський. Проблема розброєння, Ліга Націй та СРСР.

жав, що не є членами Ліги, у випадку конфлікту між ними і державою—членом Ліги.

Самі представники доктрини про втрату суверенітету сучасними державами, особливо через вступ до такої міжнародної організації, як Ліга Націй, зазначають, що як громадська думка, так і думка урядів держав-членів Ліги, дуже негативно ставиться до будьяких допущень зменшення їхньої державної зверхності через вступ до Ліги Націй. Вони не визнають, що над державою утворився авторитет вищий за саму державу, і вважають за злочинну образу батьківщини твердження, ніби їхні держави вже втратили свій суверенітет і суверенною стала утворена ними міжнародна організація—Ліга Націй.

Можна погодитись з критиками суверенітету держави, або точніше, з представниками теорії суверенітету. Ліги Націй і міжнародноправного порядку лише в тому, що дійсно за наших часів відбувається процес швидкої деградації суверенітету економічно і політично слабших держав. Але цей процес призводить до поступового пересування керівництва і панування над цими державами до великих імперіялістичних держав. Але в тих державах, що зв'язані між собою державноправним федераційним зв'язком, ми помічаємо втрату суверенітету складовими частинами і посилення обсягу та повноважень суверенної союзної влади за рахунок влади складових частин федерації. Лише країни з новим розвиненим сімостійним капіталізмом, як то: домініони Англії, обертаються на суверенні організації за сприятливих умов.

Сучасні капіталістичні держави переживають добу монополістичного фінансового капіталізму, добу імперіялізму, що, між іншим, характеризується, як зазначив В. Ленін, утворенням монополістичних союзів капіталістів, що розподіляють світ поміж собою, і закінченням розподілу землі між найбільшими капіталістичними державами. Нерівномірність розвитку капіталістичних підприємств, трестів, галузів промисловості і окремих країн, суперечності так між союзами капіталістів, як і між самими імперіялістичними державами є настільки великі, що між ними постійно виникають різні конфлікти та боротьба. В яких би формах не утворювались ці союзи—в формі одної імперіялістичної коаліції проти другої, або в формі загального союзу всіх імперіялістичних держав, усі ці союзи є лише перепочинок перед війнами¹⁾.

За таких умов чи можна говорити про утворення такої спільної міжнародної організації, що пододала би ці суперечності і підкорила собі держави?

¹⁾ Ленін. Імперіалізм як новейший етап капитализма, вид. 2-е, 1918 р. стор. 91-123.

Поступове зосередження економічної та політичної моці у великих імперіялістичних держав призводить, звичайно, до відповідного послаблення інших держав, що втягуються в сферу імперіялістичного руху і впливу до захоплення їх територій і до гегемонії над ними. Так поступово підточується суверенітет слабих і кінець кінцем мусить привести до зосередження суверенітету у небагатьох держав і до обмеження кількості суверенних держав лише великими імперіялістичними державами. Цьому не суперечить той факт, що занепад капіталістичного господарства в деяких імперіялістичних країнах (Англія) й, навпаки, поступовий розвиток власного капіталізму в колишніх коолніях такої держави, якто в домініонах Англії, призводять на деякий час до утворення самостійної державності цих останніх, до набуття ними суверенітету. Позбавившись від підлеглості одній імперіялістичній державі, такі держави, що здобули самостійності, коли не зможуть надалі або самі стати першорядними капіталістичними країнами, або скинути з себе тягар капіталізму, примушені будуть підпасти під економічний та політичний тиск й, нарешті, підкоритися другим міцнішим імперіялістичним державам. Але поки що до масового загублення свого суверенітету сучасними державами на користь імперіялістичних держав процес деградації суверенітету слабих держав ще не дійшов, і ми бачимо ще й нині навіть багацько нових суверенних держав, другорядного значіння в економічному й політичному відношенні, що утворилися з частин території тих великих імперіялістичних держав, що зазнали поразки або розклалися наслідком імперіялістичної війни (Німеччина, Австро-Угорщина, Російська імперія).

Спосіб і характер великого впливу імперіялістичного капіталізму на зовнішнє та внутрішнє життя держав та їх владу, а таким чином, й на їх суверенітет, яскраво визначено в програмі Комуністичного Інтернаціоналу: «Імперіялістична форма капіталізму, виявляючи тенденцію до об'єднання різних фракцій пануючої класи, протиставляє широкі маси пролетаріату не окремому підприємству, а в зростаючій мірі всій класі капіталістів у цілому та її державній владі; з другого боку, ця форма капіталізму усуває перегородки національної держави, що стали вже тісні, й поширює рамки капіталістичної державної влади панівної великодержавної нації, протиставляючи цій владі мільйонні маси національно-пригноблених народів, як серед, так званих, малих націй, так і в колоніях. Нарешті, ця форма капіталізму найгостріше протиставляє імперіялістичні держави одну одній. За такою ситуацією особливої ваги для буржуазії набуває державна влада, що становиться диктатурою фінансово-капіталістичної олігархії, вия-

вом її концентрованої моці. Функції імперіалістичної держави розростаються всіма напрямками»¹⁾).

З другого боку, ми бачимо, як революційний національний рух в пригноблених країнах капіталістичних держав викликає боротьбу цих країн за свій суверенітет, за здобуття державної самостійності²⁾).

Пролетарський же соціалістичний революційний рух утворив Радянські держави та їх велике об'єднання в Союзі РСР, що протистоїть капіталістичним державам, як цілком своєрідна суверенна організація. За таких умов чи можна говорити про зникнення суверенітету або втрату його значіння в політичному житті. Зрозуміло, що всі ці зміни в характері, структурі й функціях державної влади, зміни її носіїв і взагалі зміни, що протягом історії виникали в соціальній базі, характері та структурі державного панування, могли знищувати суверенітет тої або іншої влади, але не знищили його, як соціально-політичне явище, явище державного життя, а тільки змінювали його характер носія та правні межі і призводили до пересування суверенітету від одних державних організацій до інших, утворюючи суверенітет одних і ліквідуючи суверенітет інших держав.

Один із радянських досліджувачів міжнародного права висловив думку, що полеміка в сучасній буржуазній правній літературі, скерована проти поняття суверенітету, пояснюється тим, що з суверенітету випливає принцип рівноправності держав в міжнародному праві, а цей останній стоїть на перешкоді вимогам імперіалістичних держав. Отже цим державам потрібна заміна суверенітету іншим принципом, що відповідав би дійсному співвідношенню сил. Зокрема, щодо відносин імперіалістичних держав до колоніальних країн, в яких національний рух і національні революції проходять під гаслом національної незалежності та боротьби за неї, принцип суверенітету та рівноправності держав стає прямо загрозливим для імперіалістичних держав. Отже, теоретики, обґрунці сучасного імперіалізму, якто відомий знавець міжнародного права Політіс, вважають бажання зберігти поняття суверенітету за «фаворизацію національного індивідуалізму та за підтримку міжнародної анархії»³⁾.

Дійсно, один із заперечників суверенітету, Політіс, зазначає, що з усуненням догми суверенітету, принцип рівності держав цілком змінює своє значіння. Він стає принципом,

¹⁾ Програм. Ком. Інтернаціоналу ухвалено 6 - м Конгресом 1 - го вересня 1928 р. Розд. 1 п. 3 - й Імперіалізм та сили Революції, також розділ 1, пункт 3 - й.

²⁾ Про переможну боротьбу Туреччини за свій суверенітет після Севрського договору — див. проф. Глядстерн — Європа й боротьба Туреччини за незалежність (жур. Східн. Світ 1928 р., № 3 - 4).

³⁾ Л. Е. Березов. Новые тенденции междунар. права в освещении буржуазного юриста („Вестник Сов. Юстиции“ Харків, 1928 р., № 24, стор. 720).

аналогічним принципові формальної рівноправності, рівності перед законом громадян в державі. Отже, рівність держав в міжнародному праві треба, за словами Політіса, розуміти не як рівність матеріальну або моральну і не як рівну участь в органах міжнародного управління, а лише як юридичну, законну рівність. Це означає лише, що держави мають однакове право вимагати й одержувати охорону з боку міжнародного права. Таким чином, виходить, що принципи суверенітету й рівноправності держав поступилися або мусять поступитися, на думку Політіса, своїм місцем у міжнародному праві на користь принципу міжнародної опіки. На нашу думку, ця полеміка проти суверенітету в сучасній західно-європейській літературі з боку деяких представників науки державного й міжнародного права не викликається лише тим, що визнання принципу суверенітету шкодить інтересам імперіялістичних держав. Свій власний суверенітет, а через те і принцип суверенітету взагалі імперіялістичні держави, навпаки, визнають і охороняють дуже ретельно. Шкодить дійсно їх інтересам принцип рівноправності держав, а тому і суверенітет лише тих держав, що з'являються об'єктами імперіялістичних зазіхань. Ось чому ми бачимо, що, визнаючи формально принцип суверенітету, великі держави допускають різні перекручування в міжнародноправній практиці так принципу суверенітету, як і рівноправності слабих держав. Між іншим, коли імперіялістичним державам стоїть на перешкоді суверенітет інших країн, то міжнародна практика яскраво свідчить, що такі перешкоди надзвичайно легко обминаються. Досить згадати про сучасну політику Англії відносно Єгипту. Формально визнавши суверенітет Єгипту під умовою збереження британської контролі над Суецьким каналом та британського правління в Єгипті, Англія фактично поводить з ним і досі, як з колніальною або напівколоніальною країною. В системі мандатів, встановленій Версальським договором, і мандатного права цілком затушоване в інтересах імперіялістичних держав мандатів питання, кому ж належить суверенітет в мандатних країнах, особливо в мандатних країнах розряду «А»¹⁾.

Щодо самих урядів і суспільної думки різних країн, то, як було вище зазначено, вони навіть вороже ставляться до всякої спроби заперечувати проти суверенітету їхніх країн, або їхньої незалежності.

Вищенаведені погляди на суверенітет Політіса тим більш дивовижні, що він з'являється послом держави (Греції), що не є великою державою, і представником її в Лізі Націй. На нашу думку, так Політіс, як і взагалі ті вчені (Прейс, Дюгі та інші), що відкидають поняття суверенітету для держав су-

¹⁾ Див. Паркер Томас М у н. Империализм и мировая политика. Пер. Вольського з передмовою Пашуканиса, 1927 р., стор. 142, 361.

часної доби, виходять не з інтересів великих держав, а з своїх цілком ідеалістичних поглядів на державу й право, і особливо на сучасну роль й значіння міжнародного права та Ліги Націй, бажаючи в Лізі Націй знайти оборону проти сваволі великих імперіялістичних держав та загрози й небезпеки нової війни. Такі думки орієнтуються на великі ускладнення та збільшення правного регулювання сучасної державної діяльності, на значний зріст міжнародно-правної організації після імперіялістичної війни, але, з другого боку, цьому протистоять факти протилежного значіння, що яскраво свідчать про загальне панування принципу державної сили й влади, як в міжнародноправному, так і в державному житті й хвижацьку політику капіталістичних та імперіялістичних держав відносно слабих країн. Зокрема, в державноправному житті капіталістичних держав ми бачимо надзвичайний зріст диктатурних форм управління, що почасти або, як в фашистській Італії, цілком відкидають принципи так званої правової конституційної держави. Загострення клясової боротьби призводить до зменшення, так званих, правових гарантій і до інтенсивного зросту надзвичайних повноважень урядів, навіть в тих країнах, що завжди вважалися або проголошувалися за зразкові країни політичної та індивідуальної свободи та верховенства права.

За доби торговельного капіталізму утворилися на руїнах феодального устрою нові національно-суверенні держави й саме поняття суверенітету, що з нього протягом століть користувалася наука про державу для зазначення одмінної та істотної ознаки держави. Торговельний капіталізм вимагав й утворив міцну і дійсну суверенну й на деякий час абсолютну державну владу. Торговельний же капіталізм й розвиток промислового капіталізму призвели до конституційних правових обмежень державної влади в її внутрішній організації і зовнішніх стосунках, але не знищили суверенітету, і призвели в решті-решт до утворення великих капіталістичних та імперіялістичних суверенних держав і одночасно до концентрації держав зі спільними інтересами в федеративних об'єднаннях з переходом суверенітету до союзної влади. Отже, зрозуміло, що доба найвищого розвитку капіталізму в формі монополістичного фінансового капіталізму не призвела до зникнення суверенітету, як соціально політичного явища, ні правно, ні фактично, особливо суверенітету великих імперіялістичних держав, що являють головне зосередження панування капіталізму й що їхній державний апарат є провідником потуги й домагань цього капіталізму. Навпаки, влада цих держав набула ще більшої потуги та обсягу панування, а тому й суверенітет їх набув ще міцнішої основи для свого існування й вияву. Коли заперечники суверенітету сучасної держави посиляються на

зріст значіння правних обмежень влади держави та особливо на зріст значіння міжнародного права та впливу міжнародної організації, якто Ліги Націй, і навіть вбачають в утворенні Ліги Націй утворення великої своєрідної універсальної федеративної держави і вбачають в розвитку міжнародного права утворення єдиного світового міжнародного права, що на ньому ґрунтується сама держава, то, як ми це зазначили вище, все це є надзвичайно ідеалістичне перекичування дійсності та перебільшення сучасної ролі й характеру міжнародного права в царині державних взаємин і зокрема політичної ролі й характеру Ліги Націй.

Так, юридично Ліга Націй є договірна добровільна організація суверенних держав з дуже обмеженими компетенцією та засобами впливу на своїх, особливо великодержавних членів. Державноправного, примусового панування над державами—членами Ліги, остання не здійснює й не має, а в дійсності є організацією, що проводить гегемонію та вплив декількох великих імперіялістичних держав (Англії і Франції). Щождо утворення єдиного світового міжнародного права, яке, на думку деяких дослідників, навіть є тою підвалиною, що на ній, ніби, ґрунтується панування та саме державне право окремих держав, то проти цього треба зауважити, що міжнародне право ще далеко не досягло єдності та належної сили в великій частині своїх норм й саме ґрунтується на попередньому визнанні його державами й на самому факті існування суверенних держав. Зокрема правильно зазначає проф. Корецький щодо концепцій єдиного світового господарського права, що «усталення панування монополістичного капіталу, загострені протилежності інтересів різних національних капіталістичних угруповань, концентрація імперіялістично скерованого капіталу, процес індустріалізації більшости національних господарств призводять до політики замикання та послідовного протекціонізму. Якщо виправдується становлення світового права необхідністю знищити ті перешкоди, що їх утворила різноманітність правних систем для розвитку світогосподарчих відносин, то треба визнати, що різноманітність норм, яка відбиває різницю існуючих систем (економічних, отже й правних) та особливості політики, є ще невинною перешкодою для розвитку торговельних відносин заінтересованих груп, порівнюючи супроти тих реальних перешкод, що їх ставлять зараз окремі держави на шляху цих відносин»¹⁾). До того ж треба додати, якщо дійсно утворилося б таке становище, що всі окремі держави були охоплені єдиною міжнародною організацією, що позбавила би їх права й змоги цілком самостійно керувати в межах

¹⁾ Проф. В. М. Корецький. Очерки международного хозяйственного права, 1928 р., в. 1-й, стор. 131-132.

свої території, тобто позбавила би їх суверенітету, то це означало би не зникнення суверенітету взагалі, а лише у цих окремих держав, а над ними утворилася би універсальна й суверенна держава, що її складовими частинами були б колишні суверенні й несуверенні держави. Суверенітет залишився би, таким чином, лише у цієї одної складної держави, але разом з тим зникло би міжнародне право: відносини в цій великій універсальній державі визначалися б лише державним правом, що регулює відносини субординації й панування.

Суверенітет, як явище соціально-політичного життя, буде існувати, доки існуватиме держава. Одмирання держави буде й одмиранням суверенітету.

IV. ПИТАННЯ ПРО СУВЕРЕНІТЕТ, ЯК ВІДМІННУ ОЗНАКУ ДЕРЖАВИ.

Держава є організація примусового класового панування на певній території, що, за поясненням Енгельса, відрізняється від родових організацій розподілом підлеглого їй населення за територіальною ознакою, утворенням відокремленої від населення влади з озброєною силою, що нею розпоряджається бюрократія, як і стяганням податків.

Держава, таким чином, є владна організація, де політично примусове панування зосереджено у найміцнішій в економічному відношенні класі, що підкоряє собі та експлуатує інші класи.

Держава, зазначав Ленін, є особлива організація насильства для подолання якоїнебудь класу, і лише пролетарська держава є така класова організація панування, що, за висловом В. І. Леніна, організована «для подолання експлуататорів й для керування великою масою населення в справі налагодження соціалістичного господарства»¹⁾.

Зазначене марксівське визначення держави пояснює соціальну пригоду держави та її влади й чим вона відрізняється від родових та сімейних організацій. Своїм загальним примусовим пануванням держава відрізняється також від тих суспільних організацій, що збудовані на принципах добровільної участі членів в складі цих організацій для здійснення тої або іншої окремої мети.

Але чим же держава відрізняється від таких організацій, що також з'являються територіальними організаціями примусового класового панування, якто провінції, комуни та інші територіальні автономні організації панування, що увіходять до складу держави або належать до неї, як її ко-

¹⁾ Ленін. Держава й революція (збірник статей й промов Леніна про державу з передмовою М. Скрипника 1924 рік, стор. 50 і 63).

лонії? Пануюча ще від часів Ж. Бодена до останньої чверти XIX століття політична доктрина визнавала відмінною ознакою держави суверенітет.

Відповідно з тим і поняття держави визначалося, як суспільний територіальний союз суверенного примусового панування. Допускаючи навіть існування держав з поділем, зменшеним, відносним суверенітетом, але, як показують самі ці назви, суверенітет вважалося за той основний критерій, що із нього виходили, визнаючи державний характер певних організацій панування. Утворення нових державних федеративних організацій в Америці й Західній Європі, що їх складові частини були державами, які ввійшли до складу федерації, але й у федерації зберегли певні риси, що істотно відрізняють їх від звичайних провінціальних частин держави, викликали, як це вже вище зазначено, в Німеччині посилене дослідження проблеми про відмінну ознаку держави, що відрізняє державу від інших територіальних організацій панування провінціального або не державного характеру.

Цією ознакою одні визнавали певну мету, що здійснює держава, а саме, що держава здійснює, ніби, всебічну універсальну мету, проте, провінціальні організації переслідують лише мету, обмежену державою (німецький вчений Брі), або що держава переслідує національні, а не місцеві інтереси (німецький вчений Розін); далі визнавали такою ознакою те, що держава є організацією територіального панування суверенного, або хоч і не суверенного, але такого, що визнано міжнародним правом, що держава є організація, що визнана та з'являється суб'єктом міжнародного права, має міжнародноправну особовість (Рем); або визнавали ознакою держави виключну здатність держави, як найвищої територіальної корпорації, цілком самостійно розпоряджатися своєю територією аж до цілковитого її перевласнення і ліквідації, таким чином, самої держави (Прейс).

Всі ці теорії є занадто не задовольняючі й не визначені, не дають виразного масштабу для розпізнавання держави й, крім того, помилкові по суті тому, що, незалежно від зміни мети, що до неї прямує держава в часі й просторі, мета, що її здійснюють держави, часто-густо нічим не відрізняється від мети, яку здійснюють провінціальні організації¹⁾.

Але в німецькій доктрині державного права було висунено ще одно вчення про відмінну ознаку держави, а саме, що держава відрізняється від провінціальних організацій завжди недеделегованістю, первісністю своєї примусової влади, а саме тим, що основа панування держави фактично й правно лежить в ній самій, ґрунтується в її власній моці

¹⁾ Див. про ці та інші теорії та їхню критику в *моєму творі „Суверенітет“ 1903 р. стор. 550 і далі.*

й визначається її власним правом, а не владою і правом іншої організації. Ця остання доктрина дуже поширена в Німеччині, поширена тепер в доктрині інших країн. З нею можна погодитися тому, що вона найбільш відповідає політичному життю.

Проте, один із видатних представників наведеної теорії первісності, або недеделогованості державного панування, як відмінної ознаки держави, Еллінек, сам підтверджує, що таке поняття держави, як саме первісного панування, є придатне лише для сучасних держав, а не для держав античних й середньовічних тому, що не можна на підставі віддалених одна від одної епох утворювати правні поняття й складати конкретні правні уявлення. Щоб уникнути багатьох даремних суперечок, треба мати на увазі, зауважує Еллінек, що держава має динамічну природу¹⁾.

Звичайно, держава має динамічну природу, але коли ми відносимо таке певне історичне явище, як держава, не зважаючи на всі історичні зміни його характеру та структури, до категорії держав, визначаємо його поняттям держави, відрізняючи його тим від інших, хоч і однородних, явищ, то для того треба встановити або знайти таку характерну рису або відмінну ознаку, що дає підставу для віднесення тієї або іншої суспільної організації панування до держави.

Дійсно, що визнання первісності та недеделогованості влади відмінною ознакою держави не цілком відповідає відносинам середньовіччя й доби станової монархії, тобто того часу, коли багатько територіяльних союзів й станові організації мали владарські права, що виникли незалежно від делегації з боку центральної державної влади; але це була доба роздрібнення державних повноважень і самої державної організації, захоплення державних повноважень з боку різних феодалів та організацій. Проте, й треба зазначити, що й ці організації з первісним пануванням одержували пізніш зі зміцненням центральної влади держави від свого суверена визнання своїх прав і одержували державну санкцію або деяким чином делегацію своїх прав та привілеїв, як складова провінційальні частини держави.

Власне, й визнання первісності або недеделогованості примусового панування відмінною ознакою держави, а також відповідно й визнання такою ознакою права держави самостійно, хоч би в основах визначати своє панування в конституції, є по суті визнанням ознакою держави суверенітету або, принаймні, наявності такої влади, що наближається до суверенної. Тому таку владу і називали зменшеним, неповним чи відносним суверенітетом. Ясно, що первісність або недеделогованість влади та її право хоч в основах визна-

¹⁾ Jellinek. Allg. Staatslehre, 1900, стр. 446.

чати свою конституцію вказує певну ступінь самостійності влади даної організації, що відрізняє її від позбавленої такої самостійності звичайної провінційальної організації, наближаючи до суверенної держави¹).

Державу завжди визнавалося більш-менш самостійною організацією панування, що не є складовою частиною інших організацій, або, хоч би й була такою, всеж зберігає, не зважаючи на свою підпорядкованість вищій організації панування, певну самостійність в основах влади, певну власну владу, а тому й свої повноваження, бодай обмежені утворювати свою конституцію. Найвища ж ступінь самостійності держави і є суверенітет. Суверенітет саме й є найвиразнішою відмінною ознакою держави і такою ж ознакою держави, хоч і менш виразною, є неделегованість, первісність влади примусової територіальної організації панування. Ця ознака виявляється в спроможності держави утворювати свою конституцію, визначати в своїй конституції основи свого панування та організації, хоч як це ми бачимо в союзних державах, за певними умовами (арт. 17 констит. Німеччини, арт. 5 і 6 констит. Швейцарської конфедерації і § 4, арт. 4 конституції Сполучених Штатів Америки).

Таким чином, суверенітет не належить необхідно державам; існують і несуверенні держави. Але, як це ми зазначали вище, доки існує держава, як явище соціально політичного вище, доки існує держава, як явище спеціально політичного життя, суверенітет, як вищий стан такого державного панування в межах державної території та незалежність від іншої влади, необхідно буде належати тій або іншій державній організації.

Суверенітет нині не тільки не зник, як це пробують довести деякі течії в сучасній літературі державного і особливо міжнародного права, але залишився й нині найвиразнішою, хоча й не необхідною, ознакою державності певної територіальної примусової класової організації, що на неї орієнтується, свідомо або несвідомо, сучасна доктрина, визначаючи відмінну ознаку держави.

¹ Г. В. Александренко в своїй праці „Автономні республіки та автономні області в Союзі РСР“, 1928 р., стор. 40 і далі неточно називає відмінну правну ознаку держави „правом самоорганізації“. Звичайно, що право самоорганізації в певних межах має або може мати і провінційальна та комуніальна організація. Проте, сам автор далі зазначає, що „право самоорганізації є в тому, що територіальне формування за даного історичного моменту має право встановлювати, хоч і в певних межах основи своєї організації“. Суть, значить, полягає не вправі просто самоорганізуватися, а в змозі й праві визначати основи своєї влади, в неделегованості влади.

З М І С Т

	Стор.
I. Поняття суверенітету та його визначення	3
II. Заперечення проти суверенітету в сучасній правній літературі . .	14
III. Суверенітет і сучасна держава	20
V. Питання про суверенітет, як відмінну ознаку держави	35
